דער סאַטמאַרער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 10 – די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות (25:00 · 5:05:00–5:30:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 10: די שפּעטערע יאָרן, קרית יואל, און די הסתלקות

די 1960ער יאָרן און די באַזוכן אין ארץ ישראל; דער שלאַג אין שבט תשכ"ח (פעברואַר 1968) און די יאָרן דערנאָך; קרית יואל – זוכן אַ פּלאַץ, די ערשטע משפּחות, די אינקאָרפּאָראַציע; כ"ו אב תשל"ט – די הסתלקות, די לויה און די קבורה – לענג 25:00 · אויפֿן הויפּט-צייט-ליניע 5:05:00–5:30:00 · נאַראַציע בערך 3,500 ווערטער

ווי אַזוי צו לייענען דעם סקריפּט

- די נאַראַציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער אַ מינוט. די צייכנס נאָך יעדן זאַץ זענען פֿאַר דער פּראָדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאָקומענטירט] – עס שטייט אין אַ וויסנשאַפֿטלעכן אָדער רעפֿערענץ-מקור, אין אַ צייטונג אָדער אַ פֿילם פֿון יענער צייט, אָדער אין אַ לוח וואָס מיר האָבן נאָכגעקוקט.
- [טראַדיציאָנעלער באַריכט] – חסידים, תלמידים אָדער מענטשן פֿון זיין הויז דערציילן עס; עס ווערט פֿאָרגעשטעלט אַלס אַזאַ, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאָר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, עס איז אַ פּירוש אָדער אַ טענה פֿון איין צד, אָדער מיר האָבן נישט געזען דעם אָריגינאַל; די נאַראַציע זאָגט עס אָפֿן, און גיט קיין פּסק.
- **וויכטיג פֿאַר דעם קאַפּיטל:** פֿון די לעצטע עלף יאָר פֿון זיין לעבן האָבן מיר נישט קיין איינציגן טעקסט פֿון דעם רבי'נס אייגענער פֿעדער. אַלעס וואָס מען דערציילט דאָ קומט פֿון ענציקלאָפּעדיעס, וויקיפּעדיעס, צייטונגען און ספֿרים פֿון חסידים און פֿון היסטאָריקער. דערפֿאַר זאָגט די נאַראַציע ביי יעדן זאַץ פֿון וואַנען עס קומט, און קיין ציטאַט פֿון "ויואל משה" ווערט דאָ נישט געברענגט.
- די העברעאישע דאַטעס (כ"ד שבט תשכ"ח, ח' תמוז תשט"ו, כ"ה און כ"ו אב תשל"ט און אַנדערע) זענען נאָכגעקוקט געוואָרן אין אַ לוח [23], און די וואָכן-טעג אויך.
- דאָס וואָס פֿריערדיגע קאַפּיטלען האָבן שוין דערציילט (די עדה החרדית אין קאַפּיטל 7; די שמיטה און דער הספּד פֿון ר' שך אין קאַפּיטל 9; דער מסדר פֿון שו"ת "דברי יואל" אין קאַפּיטל 8) ווערט דאָ נאָר דערמאָנט, נישט איבערגעחזר'ט.
- די נומערן אין קלאַמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פֿון דעם קאַפּיטל. די נומעראַציע איז נאָר פֿאַר דעם קאַפּיטל.
- **צניעות:** קיין פֿרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאַפּיטל. די רביצין ווערט אָנגערופֿן נאָר "די רביצין"; אַנדערע פֿרויען – נאָר לויט זייער קרובה-שאַפֿט. די ירושה נאָך דער הסתלקות ווערט דאָ נאָר דערמאָנט מיט די מקורות; דער גאַנצער ענין קומט אין קאַפּיטל 11.

1. נאַראַציע

10.1 די 1960ער יאָרן: די פּירערשאַפֿט אויפֿן העכסטן פּונקט; די באַזוכן אין ארץ ישראל · 5:05:00–5:11:00

אין די 1960ער יאָרן איז דער סאַטמאַרער רב שוין געווען אין די זיבעציגער. [דאָקומענטירט] [1] די קהלה וואָס ער האָט אָנגעהויבן אין וויליאַמסבורג מיט אַ קליין הייפֿל חסידים, איז געוואָרן איינע פֿון די גרעסטע חסידישע קהלות אין אַמעריקע. [דאָקומענטירט] [8] די ענגלישע וויקיפּעדיע שרייבט, אַז אין 1968 איז סאַטמאַר שוין געווען די גרעסטע חסידישע גרופּע אין ניו יאָרק, מיט בערך 1,300 משפּחות אין דער שטאָט. [דאָקומענטירט] [8] אין קאַפּיטלען 4 און 5 האָבן מיר געזען ווי אַזוי די מוסדות זענען געבויט געוואָרן: די ישיבה, די חדרים, די כשרות, דער התאחדות הרבנים, ביקור חולים און די צייטונג.

[דאקומענטירט] און אין קאפיטל 7 האבן מיר געזען, אז "ויואל משה" איז ארויס צווישן 1959 און 1961, און "על הגאולה ועל התמורה" – נאך דער מלחמה פון 1967. [דאקומענטירט]

ווי האט אויסגעזען דער רבי אליין אין יענע יארן? [דאקומענטירט] דער היסטאריקער מנחם קערן-קראץ, ווי שאול מגיד ברענגט אים, שרייבט אז אין 1967 איז ער שוין געווען אכציג יאר אלט און נישט געזונט. [דאקומענטירט] [15] לויט אים, האבן די תלמידים אים אפגערעדט פון שרייבן, און זיי האבן פארשריבן זיינע שבת'דיגע דרשות, בשעת ער האט געארבעט אויף דער הקדמה צו "על הגאולה ועל התמורה". [אומקלאר/מחלוקת] [15] דאס איז דער באריכט פון א היסטאריקער; א באריכט פון זיין הויז וועגן די זעלבע חדשים האבן מיר נישט. [אומקלאר/מחלוקת] דער זעלבער היסטאריקער, ווי מגיד ברענגט, שרייבט אויך אז בשעת דער מלחמה פון 1967 איז ער געווען צעטראגן ווי יעדער איד, האט צוזאמענגערופן תפילות פאר די אידן אין ארץ ישראל, און האט געזאמלט געלט צו שיקן זיינע קהלות דארט. [אומקלאר/מחלוקת] [15] פאר א מענטש וואס האט געשריבן "ויואל משה", איז דאס א פרט וואס דער צוקוקער זאל הערן – אין דעם היסטאריקער'ס נאמען. [אומקלאר/מחלוקת]

אין די זעלבע יארן האבן זיינע שליחים שוין געזוכט א פלאץ אויסערן שטאט, וואו די חסידים זאלן קענען וואוינען אפגעזונדערט. [דאקומענטירט] [1][4] דאס איז די הקדמה צו קרית יואל, און מיר קומען דערצו אין 10.3. [דאקומענטירט]

און איצט – ארץ ישראל. [דאקומענטירט] אין קאפיטל 7 האבן מיר געהערט, אז אין 1951 האט די עדה החרדית אין ירושלים אים אויסגעוויילט פאר נשיא, מיט אן אפמאך – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע – אז ער וועט קומען קיין ארץ ישראל איינמאל אין דריי יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [2] די זעלבע וויקיפעדיע זאגט, אז ער האט דעם אפמאך נישט אינגאנצן אויסגעפירט. [אומקלאר/מחלוקת] [2] אבער וויפל מאל איז ער טאקע געקומען? [דאקומענטירט]

דא זענען די מקורות זיך נישט מסכים. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט: צוויי מאל, אין די זומערן פון 1956 און 1965. [אומקלאר/מחלוקת] [1] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: פיר מאל – אין תשי"ב, אין תשט"ו, אין תשי"ט און אין תשכ"ה, דאס הייסט 1952, 1955, 1959 און 1965. [אומקלאר/מחלוקת] [2] די אידישע וויקיפעדיע זאגט נאר, אז "בלויז עטליכע מאל" האט ער באזוכט ארץ ישראל. [אומקלאר/מחלוקת] [3] מיר גייען דורך די פיר באזוכן ווי די העברעאישע וויקיפעדיע רעכנט זיי, יעדן מיט זיין מקור, און מיר פסקנען נישט וויפל עס זענען געווען. [דאקומענטירט]

דער ערשטער: זומער תשי"ב. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע ווייזט אויף א ידיעה אין דער צייטונג "מעריב" פון דעם 8טן יולי 1952, אונטער דעם קעפל "צדיק בא לעיר". [דאקומענטירט] [9] דעם ארטיקל אליין האבן מיר נישט געזען.
[אומקלאר/מחלוקת] שאול מגיד שרייבט, אז אין 1952 איז ער געקומען קיין ירושלים, געגעבן גרויסע סומעס געלט, און מען האט אים באשטימט פאר דעם עדה'ס ראש לויטן טיטל – "אב בית דין". [אומקלאר/מחלוקת] [15]

דער צווייטער: זומער תשט"ו. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע ווייזט אויף א גאס-מודעה לכבוד דעם באזוך, וואס ליגט אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק פון ישראל, מיט דעם דאטום ח' תמוז תשט"ו. [דאקומענטירט] [10] אין לוח איז דאס דער 28סטער יוני 1955. [דאקומענטירט] [23] די ענגלישע וויקיפעדיע רעכנט נישט קיין באזוך אין 1955, נאר אין זומער 1956.
[אומקלאר/מחלוקת] [1] צי דאס איז איין באזוך מיט צוויי יארן, אדער צוויי באזוכן, קענען מיר פון אונזערע מקורות נישט זאגן.
[אומקלאר/מחלוקת]

דער דריטער: תשי"ט, 1959. [דאקומענטירט] פון דעם באזוך איז פאראן א פילם. [דאקומענטירט] [11] א קורצער סטרייף פון דעם וואכן-זשורנאל "געווע", נומער 185, וואס ליגט היינט אין דעם ישראל'דיגן פילם-ארכיוו פון דער ירושלימער סינעמאטעק, ווייזט ווי אזוי חסידים קומען אים אנטקעגן ביי דער באן-סטאנציע אין ירושלים. [דאקומענטירט] [11] די באשרייבונג פון דעם ארכיוו זאגט, אז מער ווי צען טויזנט חסידים האבן געווארט ביי דער סטאנציע; אז דער רבי איז געקומען פון חיפה מיט דער באן, און בערך טויזנט חסידים זענען מיטגעפארן; און אז פון דער סטאנציע איז ער געפארן מיט אן אויטא צו דער סאטמארער שול, און די חסידים זענען נאכגעגאנגען. [דאקומענטירט] [11] די ציפערן זענען די ציפערן פון דעם ארכיוו'ס באשרייבונג; ווער עס האט זיי געציילט, שטייט נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

דער פערטער: תשכ"ה, 1965. [דאקומענטירט] דא זענען אלע מקורות מסכים, אז ער איז געקומען. [דאקומענטירט] [1][2] "מעריב" פון דעם 16טן יוני 1965 – ט"ז סיון תשכ"ה – האט געשריבן וועגן די הכנות פון די עדה'ס חסידים צו זיין קבלת פנים, מיט א

קעפל וואס רופט זיי "די ארמיי פון דער עדה החרדית". [דאקומענטירט] [12][23] דעם ארטיקל אליין האבן מיר נישט געזען; מיר קענען נאר דעם קעפל, ווי די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט אים. [אומקלאר/מחלוקת] און די אידישע וויקיפעדיע ווייזט אויף א פילם-קליפ פון זיין אנקומען קיין ארץ ישראל אין תשכ"ה. [דאקומענטירט] [13]

נאך א פרט פון לוח. [דאקומענטירט] די יארן תשי"ב און תשי"ט זענען ביידע געווען שמיטה-יארן, און דער ערשטער און דער דריטער באזוך זענען געפאלן אין יענע יארן. [דאקומענטירט] [23] אין קאפיטל 9 האבן מיר געהערט, ווי אזוי ער האט זיך פערזענלעך געפירט ביי א באזוך אין א שמיטה-יאר; די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט אבער נישט וועלכער באזוך דאס איז געווען. [אומקלאר/מחלוקת] [2]

נאך תשכ"ה רעכנט קיין מקור וואס מיר האבן נישט קיין באזוך מער. [דאקומענטירט] [1][2] דער באזוך פון 1965 איז דער לעצטער, פאר דעם שלאג. [דאקומענטירט] און וועגן זיין שייכות צו דער עדה החרדית אין די לעצטע יארן, זענען די מקורות צעטיילט: די ענציקלאפעדיע יודאיקא שרייבט, אז שפעטער איז די פארבינדונג שוואכער געווארן און די קהלה האט אים מער נישט געהאלטן פאר איר רב; די אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער האט געהאלטן דעם טיטל ביז זיין פטירה. [אומקלאר/מחלוקת] [4][3] ביידע ווערן געוויזן, אן פסק. [אומקלאר/מחלוקת]

10.2 דער שלאג – ערב שבת, כ"ד שבט תשכ"ח (23סטן פעברואר 1968) – און די יארן דערנאך · 5:11:00–5:16:00

די צוויי ענגלישע ארטיקלען און די העברעאישע וויקיפעדיע זענען מסכים אויף דעם דאטום: דעם 23סטן פעברואר 1968. [דאקומענטירט] [1][2][8] די העברעאישע וויקיפעדיע גיט אויך דעם העברעאישן טאג: ערב שבת פרשת שקלים, תשכ"ח. [דאקומענטירט] [2] אין לוח איז דער 23סטער פעברואר 1968 א פרייטאג, כ"ד שבט תשכ"ח; די פרשה פון יענעם שבת איז "משפטים", און ווייל ראש חודש אדר איז געפאלן די קומענדיגע וואך, האט מען אויך געליינט פרשת שקלים. [דאקומענטירט] [23] ביידע נעמען זענען דעריבער ריכטיג. [דאקומענטירט] עס איז געווען א פרייטאג, ערב שבת, אין מיטן ווינטער – קנאפע דריי יאר נאך דעם לעצטן באזוך אין ארץ ישראל, וואס איז געווען, ווי מיר האבן געזען, אין זומער 1965. [דאקומענטירט] [1][2][12]

וואס האט דער שלאג אנגעטון? [דאקומענטירט] דא זענען די ווערטער פון די מקורות נישט די זעלבע, און דער אונטערשייד איז וויכטיג. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער איז געבליבן "טיילווייז געליימט, און האט קוים געקענט פונקציאנירן" – דאס איז א טייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [1] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער איז געבליבן טיילווייז געליימט און געשוואכט, און "לאחר מכן מיעט להופיע בציבור" – נאכדעם האט ער זיך ווייניג באוויזן ברבים. [דאקומענטירט] [2] "ווייניג" – נישט "קיינמאל נישט". [דאקומענטירט] און די אידישע וויקיפעדיע דערמאנט דעם שלאג בכלל נישט; זי רעדט נאר פון "סוף ימיו". [דאקומענטירט] [3]

נאך א זאך וואס דער צוקוקער דארף וויסן. [דאקומענטירט] אין אונזערע מקורות שטייט דער שלאג נאר אין די וויקיפעדיעס; קיין צייטונג פון יענער צייט, קיין ענציקלאפעדיע און קיין וויסנשאפטלעכער ספר וואס מיר האבן געזען, דערמאנט אים. [אומקלאר/מחלוקת] ווי אפט ער האט נאכדעם געזאגט תורה, געפראוועט א טיש אדער געדרשנ'ט, שטייט נישט אין אונזערע מקורות. [אומקלאר/מחלוקת]

עפעס דערציילט אבער דער מסדר פון שו"ת "דברי יואל", ווי מיר האבן געהערט אין קאפיטל 8: אז נאך דעם שלאג, ווען ער האט שוין נישט געקענט דרשנ'ען ברבים ווי פריער, האט ער געהייסן דרוקן זיינע חידושים. [טראדיציאנעלער באריכט] [16] דאס ווייזט, אז ער האט אין יענע יארן נאך גע'פסק'נט וואס עס זאל געשען. [טראדיציאנעלער באריכט]

ווער האט דעמאלט אנגעפירט די טאג-טעגלעכע זאכן פון דער קהלה? [דאקומענטירט] דא ווייזן מיר וואס יעדער מקור זאגט, מיט זיינע אייגענע ווערטער. [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז די רביצין, מיט עטלעכע גבאים און אנדערע באאמטע לעבן איר, איז געווארן "די כח הינטער די קוליסן" אין סאטמאר – אויך דאס איז א טייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [1] דער ארטיקל "סאטמאר" אין דער זעלבער וויקיפעדיע שרייבט שטארקער: אז זי האט אנגעפירט די קהלה די איבריגע יארן פון זיין לעבן, מיט דער הילף פון עטלעכע באאמטע. [אומקלאר/מחלוקת] [8] די העברעאישע וויקיפעדיע, וואס ברענגט פאר איר

מקור דעם היסטאריקער דזשעראם מינץ, נאמט די מענטשן. **[אומקלאר/מחלוקת]** [2][14] זי שרייבט, אז די רביצין איז געווארן "לכוח העיקרי מאחורי הקלעים בחסידות, כשהיא מסתייעת בגבאי הראשי אפרים יוסף דב אשכנזי". **[דאקומענטירט]** [2] לעבן זיי – דער גבאי ר' עזריאל גליק, און ר' נתן יוסף מייזלס, "שמילא את מקום האדמו"ר כראש הישיבה ומונה לדוברו הרשמי". **[דאקומענטירט]** [2] און דער סוף-זאץ: די רביצין און אירע דריי געהילפן האבן למעשה אנגעפירט די קהלה ביז זיין פטירה. **[אומקלאר/מחלוקת]** [2]

די רביצין איז געווען זיין צווייטע רביצין, די טאכטער פון ר' אביגדור שפירא פון טשענסטעחוב. **[דאקומענטירט]** [2][3] זי איז געווען לעבן אים אין די שווערסטע יארן – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט זי פאר אים געקאכט אין בערגן-בעלזן פון דער כשר'ער שפייז וואס זיינע באגלייטער האבן מיטגעבראכט. **[טראדיציאנעלער באריכט]** [2] און הערץ פרענקעל, אין זיינע זכרונות, דערציילט ווי אזוי דער רבי און די רביצין האבן זיך אנגענומען מיט יתומים נאך דער מלחמה, ביז צו חתונה מאכן זיי און געפינען זיי א דירה. **[טראדיציאנעלער באריכט]** [17]

אבער: וויפל פון די באשלוסן אין די יארן 1968 ביז 1979 זענען געווען דעם רבי'נס אייגענע, און וויפל זענען געמאכט געווארן אין זיין נאמען דורך דער הנהלה? **[אומקלאר/מחלוקת]** קיין מקור וואס מיר האבן גייט נישט דורך די זאכן איינס ביי איינס. **[אומקלאר/מחלוקת]** די מקורות באשרייבן די יארן נאר אין אלגעמיינעם; דער סקריפט פסקנט נישט. **[אומקלאר/מחלוקת]** למשל, אין יאנואר 1969 האט די יידישע טעלעגראף-אגענטור – JTA – געשריבן, אז דריי בחורים זענען ארויסגעשיקט געווארן פון תורה ויראה פאר א דעמאנסטראציע אן רשות, און האט דאס אנגערופן "דער אומצופרידנקייט פון סאטמארער רבי'ן". **[דאקומענטירט]** [18] צי דער באשלוס איז געקומען פון אים פערזענלעך, שרייבט די ידיעה נישט. **[אומקלאר/מחלוקת]**

און די קהלה האט נישט אויפגעהערט צו וואקסן. **[דאקומענטירט]** אין 1968, ווי מיר האבן געהערט, רעכנט די ענגלישע וויקיפעדיע בערך 1,300 משפחות אין ניו יארק; אין 1979 שרייבט די "ניו יארק טיימס" פון פינף און פערציג טויזנט מיטגלידער אין וויליאמסבורג אליין. **[דאקומענטירט]** [8][20] די צוויי ציפערן רעכענען נישט די זעלבע זאך – משפחות קעגן מיטגלידער – און מען טאר זיי נישט פארגלייכן ווי איינס צו איינס. **[אומקלאר/מחלוקת]**

דאס איז דער הינטערגרונט פון די לעצטע עלף יאר: א רבי וואס איז שוואך געווארן, א הויז וואס – לויט די מקורות – פירט אן אין זיין נאמען, און א קהלה וואס וואקסט ווייטער. **[דאקומענטירט]** [2][8] און דווקא אין די יארן איז געבויט געווארן דער פלאץ וואס טראגט היינט זיין נאמען. **[דאקומענטירט]** [5]

10.3 קרית יואל: זוכן א פלאץ, די ערשטע משפחות (1974), די אינקארפאראציע (1976 אדער 1977) · 5:16:00–5:22:00

ווען האט זיך אנגעהויבן דער געדאנק פון אן אייגן שטעטל? **[דאקומענטירט]** איך דא גיבן די מקורות פארשידענע יארן. **[אומקלאר/מחלוקת]** די היסטאריקער דייטש און קאספער, אין זייער ספר וועגן וויליאמסבורג, שרייבן אז ער האט שוין געטראכט פון א דארף אויסערן שטאט אין די שפעטע 1950ער יארן. **[אומקלאר/מחלוקת]** [25] די ענציקלאפעדיע יודאיקא זאגט: די פרואוון האבן זיך אנגעהויבן אין די פריע 1960ער יארן. **[אומקלאר/מחלוקת]** [4] און די ענגלישע וויקיפעדיע: פון די פריע 1960ער יארן האבן זיינע שליחים געזוכט א פלאץ. **[אומקלאר/מחלוקת]** [1]

די ערשטע פרואוון זענען נישט געלונגען. **[דאקומענטירט]** די ענציקלאפעדיע יודאיקא רעכנט אויס: פלענער צו קויפן פראפערטי אין סטעטן איילאנד, אין צפון ניו דזשערזי, אין קאנגערס אין ניו יארק, און אויף אנדערע ערטער – און "גארנישט איז נישט ארויסגעקומען". **[דאקומענטירט]** [4] די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט קורץ: "לאחר מספר ניסיונות כושלים". **[דאקומענטירט]** [2] און די ענציקלאפעדיע ברענגט נאך א פרט: טייל פון די פירנדע לייט אין דער קהלה האבן מורא געהאט, אז די קהלה וועט זיך צעטיילן; האט דער רבי צוגעזאגט, אז ער וועט טיילן זיין צייט צווישן דעם נייעם ארט און די חסידים וואס בלייבן אין וויליאמסבורג. **[דאקומענטירט]** [4]

פארוואס אן אייגן שטעטל? **[דאקומענטירט]** די מקורות גיבן עטלעכע טעמים; קיינער פון זיי איז נישט פון דעם רבי'נס אייגענער פעדער. **[אומקלאר/מחלוקת]** די ענציקלאפעדיע יודאיקא שרייבט, אז ער האט אפט גערעדט פון דעם רמב"ם'ס הוראה צו

פארלאזן א שטאט פון רשעים. [דאקומענטירט] [4] דער לשון פון רמב"ם, הלכות דעות פרק ו' הלכה א', איז: "וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרך טובים". [דאקומענטירט] [24] (די ענציקלאפעדיע ציטירט "דעות ו, ח"; אין דער אויסגאבע וואס מיר האבן געזען, שטייען די ווערטער אין הלכה א'.) [אומקלאר/מחלוקת] [4][24] די זעלבע ענציקלאפעדיע זאגט, אז ער האט געוואלט א פלאץ ריין פון יעדער ציוניסטישער השפעה, נאנט גענוג צו א פרנסה, און אז ער האט נישט געוואלט אפשליסן דעם ארט נאר פאר סאטמארער חסידים – יעדער וואס היט די זעלבע כללים, קען קומען. [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע לייגט צו נאך צוויי טעמים: אז וויליאמסבורג איז געווען צו קליין פאר א קהלה וואס וואקסט אזוי שנעל, און אז ער האט מורא געהאט פון השפעות פון דרויסן. [אומקלאר/מחלוקת] [6] זי שרייבט אויך, אז ער האט זיך פאראינטערעסירט אין דער הצלחה פון סקווירער חסידים, וואס האבן געגרינדעט ניו סקווער. [אומקלאר/מחלוקת] [6] דאס לעצטע שטייט נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע. [אומקלאר/מחלוקת]

אין די פריע 1970ער יארן, לויט דער ענציקלאפעדיע יודאיקא, האט דער רבי איבערגעגעבן דעם פראיעקט צו ר' לייביש לעפקאוויטש, דעם פרעזידענט פון קהל ייטב לב, אז ער זאל אים פירן ביז צום סוף. [דאקומענטירט] [4] די ערד איז געקויפט געווארן אין די פריע 1970ער יארן, אין דער שטאט מאנרא, אין אראנזש קאונטי, ניו יארק, בערך זעכציג מייל צפון-מערב פון ניו יארק שטאט. [דאקומענטירט] [4][5] דער קויפער איז געווען קהל ייטב לב. [דאקומענטירט] [4] א דאטום, א פרייז אדער א פארקויפער גיבט נישט קיין מקור וואס מיר האבן. [אומקלאר/מחלוקת] דער ספר "American Shtetl" (2021), א היסטארישע ארבעט וועגן קרית יואל, שרייבט אז די ערד איז געקויפט געווארן שטיל, אן פארעפנטלעכן די פלענער – דאס איז דעם ספר'ס פירוש. [אומקלאר/מחלוקת] [22]

די שטאט מאנרא איז נישט געווען צופרידן. [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז די באאמטע פון מאנרא האבן ערשט געצווייפלט אין די פלענער צו בויען הייזער פאר עטלעכע משפחות אינאיינעם, און ערשט שפעטער האבן זיי דערלויבט דעם דארף צו ווערן אן אייגענע מוניציפאליטעט. [דאקומענטירט] [5] דער זעלבער ספר זאגט, אז אן אייגענע מוניציפאליטעט איז בכלל נישט געווען דער פלאן פון אנהייב; עס איז געקומען צוליב די געזעצן פון בויען. [אומקלאר/מחלוקת] [22]

די ערשטע משפחות. [דאקומענטירט] די ענגלישע און די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבן: פערצן סאטמארער משפחות זענען אריבער אין 1974. [דאקומענטירט] [5][6] די ענגלישע זאגט "זומער 1974"; די ענציקלאפעדיע יודאיקא – "הערבסט 1974". [אומקלאר/מחלוקת] [5][4] די ציפער פערצן שטייט נאר אין די וויקיפעדיעס. [אומקלאר/מחלוקת]

און ווען איז קרית יואל געווארן א דארף לויטן געזעץ? [דאקומענטירט] דא זענען פאראן צוויי יארן. [אומקלאר/מחלוקת] 1976 – אזוי שרייבן די ענגלישע וויקיפעדיע-ארטיקלען וועגן קרית יואל און וועגן פאלם טרי. [אומקלאר/מחלוקת] [5] 1977 – אזוי שרייבן די ענציקלאפעדיע יודאיקא, דער ארטיקל "סאטמאר" אין דער ענגלישער וויקיפעדיע, און די העברעאישע וויקיפעדיע. [אומקלאר/מחלוקת] [4][8][2] און די אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אז דאס שטעטל איז "געגרינדעט געווארן אין יאר תשל"ז" – וואס איז 1977, און וואס שטימט נישט מיט 1974 אויב "געגרינדעט" מיינט ווען די ערשטע זענען אריבער. [אומקלאר/מחלוקת] [7] קיין דאקומענט פון דער אינקארפאראציע אליין האבן מיר נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע גיט פאר 1977 בערך פינף הונדערט איינוואוינער. [דאקומענטירט] [5]

די ענציקלאפעדיע יודאיקא רעכנט אויס די כללים, וואס – לויט איר – האט דער רבי געשטעלט פאר די איינוואוינער: צניעות אין קליידונג, מען זאל זיך אפהיטן פון וועלטלעכע ליטעראטור, און – צוליב זיין שיטה קעגן ציוניזם – מען זאל נישט רעדן העברעאיש. [דאקומענטירט] [4] די זעלבע ענציקלאפעדיע שרייבט, אז אין 1977 איז געעפנט געווארן די גרויסע שול. [דאקומענטירט] [4]

א שווערע פראגע שטייט דא לעבן. [אומקלאר/מחלוקת] דער גאנצער אויפבוי פון קרית יואל, פון 1974 ביז 1977, איז געשען נאך דעם שלאג פון 1968. [דאקומענטירט] [1][2] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער האט אליין אויסגעקליבן דעם ארט; די ענגלישע זאגט, אז ער איז געווען "דער גייסט הינטער דעם פראיעקט". [אומקלאר/מחלוקת] [6][5] ווי וויית ער האט אליין געפירט יעדן שריט, זאגט קיין מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

און נאך א פרט. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע, לויט מינץ, שרייבט אז עטלעכע וואכן פאר זיין פטירה האט מען פארענדיגט א שיינע הויז פאר אים אין קרית יואל, אבער ער האט קיינמאל נישט געוואוינט דארט. [אומקלאר/מחלוקת] [2][14] שאול מגיד, פון דער אנדערער זייט, שרייבט אז ער איז "געפארן אהין און צוריק" צווישן וויליאמסבורג און קרית יואל – און ער שטעלט קרית יואל אין ראקלאנד קאונטי, וואס איז א טעות: עס ליגט אין אראנזש קאונטי. [אומקלאר/מחלוקת] [15][5]

דער נאמען "קרית יואל" איז אויפן נאמען פון רבי יואל. [דאקומענטירט] [5][6] און אין 2019 איז קרית יואל ארויס פון דער שטאט מאנרא און געווארן א טייל פון א נייער שטאט מיטן נאמען "פאלם טרי" – אן איבערזעצונג פון דעם נאמען "טייטלבוים".

[דאקומענטירט] [5][6]

10.4 כ"ו אב תשל"ט (19טן אויגוסט 1979): די הסתלקות, די לויה, די קבורה אין קרית יואל · 5:22:00–5:30:00

שבת, כ"ה אב תשל"ט. [דאקומענטירט] [23] אין לוח איז דאס דער 18טער אויגוסט 1979 – שבת פרשת ראה, שבת מברכים חודש אלול. [דאקומענטירט] [23] מארגן, זונטאג, איז כ"ו אב – דער 19טער אויגוסט. [דאקומענטירט] [23]

וואס איז געשען אין די לעצטע שעות? [דאקומענטירט] דא האבן מיר צוויי באריכטן, און זיי זענען נישט גלייך. [אומקלאר/מחלוקת]

די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "בשבת בצהריים, כ"ה באב תשל"ט", האט ער זיך נישט גוט געפילט, מען האט אים אוועקגעפירט אין מאונט סיני שפיטאל אין מאנהעטן, און דארט איז ער נפטר געווארן דעם צווייטן טאג, אכט אזייגער אינדערפרי, נאך א הארץ-אטאקע. [אומקלאר/מחלוקת] [2] אבער אין די זעלבע ווערטער שטעלט זי לעבן "כ"ה באב" דעם ציווילן דאטום 19טן אויגוסט – און לויטן לוח איז דער 19טער אויגוסט שוין כ"ו אב. [אומקלאר/מחלוקת] [2][23]

די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט אנדערש: אז "אין די פריע שעות" פון דעם 19טן אויגוסט האט ער זיך באקלאגט אויף ווייטאג, מען האט אים אוועקגעפירט אין מאונט סיני שפיטאל, און דארט, נאך א הארץ-אטאקע, איז ער נפטר געווארן בערך אכט אזייגער אינדערפרי. [אומקלאר/מחלוקת] [1]

ביידע זענען מסכים: זונטאג אינדערפרי, כ"ו אב תשל"ט, אין מאונט סיני שפיטאל. [דאקומענטירט] [1][2][23] דער אונטערשייד איז נאר, ווען ער איז קראנק געווארן – שבת נאכמיטאג, אדער אין די פריע שעות פון זונטאג. [אומקלאר/מחלוקת] מיר ווייזן ביידע.

[אומקלאר/מחלוקת]

און דער ארט? [דאקומענטירט] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט וועגן קרית יואל: "דארט איז ער אויך נסתלק געווארן לחיי העולם הבא ביום כ"ו אב תשל"ט, ושם מנ"כ". [אומקלאר/מחלוקת] [3] דער זשורנאליסט דזשאנאטאן מארק שרייבט אויך, אז ער איז נפטר געווארן אין קרית יואל. [אומקלאר/מחלוקת] [17] צי דאס מיינט דעם ארט פון דער פטירה, אדער דעם ארט פון דער קבורה, שטייט נישט; די ענגלישע און די העברעאישע וויקיפעדיע זענען קלאר: אין שפיטאל. [אומקלאר/מחלוקת] [1][2]

ער איז אלט געווען צוויי און נײַנציג יאר. [דאקומענטירט] [19] אזוי זאגט דער קעפל פון דער "ניו יארק טיימס" פון דעם 20סטן אויגוסט 1979: "רבי יואל טייטלבוים איז נפטר געווארן, 92 יאר אלט" – דאס איז א טייטש פון קעפל. [דאקומענטירט] [19] אזוי קומט אויס אויך פון זיין געבורט-טאג, י"ז טבת תרמ"ז, יאנואר 1887. [דאקומענטירט] [1][23] א שפעטערע ידיעה אין דער זעלבער צייטונג, פון דעם 14טן סעפטעמבער, שרייבט – לויט אונזערע אויסצוגן – "93". [אומקלאר/מחלוקת] [20] און די ענציקלאפעדיע יודאיקא, וואס גיט זיין געבורט פאר 1888, וואלט אים געמאכט נאך יונגער. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

די לויה איז געווען דעם זעלבן טאג, אין קרית יואל. [דאקומענטירט] [2][20] די ציפער פון די באגלייטער איז אין אלע מקורות כמעט די זעלבע: בערך הונדערט טויזנט. [דאקומענטירט] [1][2][3][20] די "ניו יארק טיימס" פון 14טן סעפטעמבער שרייבט, אז הונדערט טויזנט חסידים זענען געקומען צו דער לויה און צו דער קבורה דעם 19טן אויגוסט. [דאקומענטירט] [20] די אידישע וויקיפעדיע: "איבער 100,000 באגלייטער". [דאקומענטירט] [3] און אין ארץ ישראל האט "מעריב" פון דעם 20סטן אויגוסט 1979 געשריבן מיט א קעפל: "100 אלף ליוו את הרבי מסאטמר לקריית יואל". [דאקומענטירט] [21]

פון וואו איז די לויה ארויס? [דאקומענטירט] ווער האט געזאגט הספדים ביי דער קבורה? [דאקומענטירט] וועלכע רביים זענען געקומען? [דאקומענטירט] אויף די פראגעס האבן מיר נישט קיין תשובה – קיין מקור וואס מיר האבן באשרייבט די לויה אליין. [אומקלאר/מחלוקת] דער הספד פון ר' אלעזר מנחם מן שך, וואס מיר האבן געהערט אין קאפיטל 9, ווערט דא נישט איבערגעחזר'ט. [דאקומענטירט]

ער איז באגראבן געווארן אין דעם בית החיים פון קרית יואל – דער ערשטער וואס איז דארט באגראבן געווארן. [דאקומענטירט] [1][3][6] די אידישע וויקיפעדיע: "וואו ער איז געווען דער ערשטער באגראבן צו ווערן אינעם ארטיגן בית עולם". [דאקומענטירט] [3] די העברעאישע וויקיפעדיע, לויט "מעריב", לייגט צו: אז מיט זיין קבורה האט מען איינגעווייט דעם בית החיים, און דאס האט געפאדערט א באזונדערע איינמישונג פון סענאטארן און פון מיטגלידער פון דער לעגיסלאטור פון ניו יארק. [אומקלאר/מחלוקת] [2][21] נעמען, דאקומענטן אדער דאטעס פון דער איינמישונג גיבט זי נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

שפעטער זענען לעבן אים באגראבן געווארן די רביצין, וואס איז נפטר געווארן אין תשס"א (2001), און זיין פלימעניק און ממלא מקום, ר' משה טייטלבוים, וואס איז נפטר געווארן אין 2006. [דאקומענטירט] [3][1] זיין יארצייט איז כ"ו אב. [דאקומענטירט] [2][3] ווי מען פירט זיך אויפן יארצייט, און ווי פיל מענטשן קומען, באשרייבן אונזערע מקורות נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי האט די וועלט אים באשריבן אין יענע וואכן? [דאקומענטירט] די "ניו יארק טיימס", פון 14טן סעפטעמבער 1979, האט געשריבן – אין טייטש – אז ער איז געווען באקאנט אלס אן אומדערמידלעכער פירער, וואס האט צוזאמענגעהאלטן די צעשפליטערטע חסידישע קהלה נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה, און אלס א שטענדיגער קעגנער פון דער מדינה, ווייל – לויט אים – קען נאר משיח אויפשטעלן א אידישע מלוכה. [דאקומענטירט] [20] די זעלבע צייטונג שרייבט, אז קהל ייטב לב האט דעמאלט געציילט פינף און פערציג טויזנט מיטגלידער אין וויליאמסבורג אליין. [דאקומענטירט] [20] הערץ פרענקעל און דזשאנאטאן מארק שרייבן "מער ווי הונדערט און פופציג טויזנט" ביי זיין פטירה – א ציפער וואס מעגליך רעכנט שוין שפעטערע יארן. [אומקלאר/מחלוקת] [17]

אין די ערשטע יארן נאך דער הסתלקות האט די קהלה געענטפערט אויף איר אייגענעם אופן – מיט ספרים. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע רעכנט אויס: "דברי יואל – מכתבים", צוויי בענד, תש"מ–תשמ"א; דעם אידישן ספר "נפלאות מהרי"ט", וואס זיינע תלמידים האבן ארויסגעגעבן אין קרית יואל אין תשמ"ב; און צוויי ביאגראפיעס פון ירושלים – "האדמו"ר מסאטמר" פון אברהם פוקס, תש"מ, און "עולמות שחרבו" פון יוסף שענבערגער, תשמ"א. [דאקומענטירט] [2][3] אויף ענגליש איז ארויס אין ברוקלין אין 1980 א ספר מיטן נאמען "און די זון איז אונטערגעגאנגען". [דאקומענטירט] [27] און שפעטער, אין 1990, האט ר' שלמה יעקב געלבמאן אנגעהויבן ארויסגעבן אין קרית יואל זיין גרויסן ווערק "מושיען של ישראל". [דאקומענטירט] [2][3] וויפל בענד – אכט, ווי די אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אדער צען, ווי די העברעאישע – זענען די מקורות זיך סותר. [אומקלאר/מחלוקת] [3][2] ספרים פון חסידים זענען ספרים פון חסידים: זיי דערציילן מיט ליבשאפט, און דער צוקוקער דארף דאס וויסן. [טראדיציאנעלער באריכט]

נאך א זאך, וואס איז געווען א טייל פון יענעם טאג. [דאקומענטירט] דער רבי האט נישט איבערגעלאזט קיין זון און קיין טאכטער; די טעכטער פון זיין ערשטער רביצין זענען נפטר געווארן בחייו, און פון דער צווייטער רביצין זענען נישט געבוירן געווארן קיין קינדער. [דאקומענטירט] [1][2] די "ניו יארק טיימס" שרייבט, אז ער האט נישט איבערגעלאזט קיין צוואה און קיין אנווייזונג וועגן א ממלא מקום. [דאקומענטירט] [20] דאס, און ווי אזוי זיין פלימעניק ר' משה איז אויסגעוויילט געווארן – ווער האט אים אויסגעוויילט, ווי שנעל, און ווער האט נישט מסכים געווען – קומט אין קאפיטל 11, מיט אלע מקורות און אן קיין פסק. [דאקומענטירט]

צוויי און ניינציג יאר. [דאקומענטירט] [19] פון סיגעט ביז אורשיווא און קראלי, פון סאטמאר ביז בערגן-בעלזן, פון ירושלים ביז וויליאמסבורג – און דער לעצטער שטאפל: א בית החיים אין מאנרא, אין א שטעטל וואס טראגט זיין נאמען. [דאקומענטירט] [5] דער ערשטער קבר אינעם בית החיים, און דער אנהייב פון א נייער תקופה פאר סאטמאר. [דאקומענטירט] [1][3]

2. בילדער און פילם-מאַטעריאַל

כּללים פאַר אַלע בילדער אין דעם קאַפּיטל: נאָר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין המון-בילדער פון דער לויה אָדער פון דער באַן-סטאַנציע (אויב זיי זענען דאָ – אָפּשניידן אָדער נישט נוצן); קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים; קיין סטאַטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען (דער מצבה פון דער רביצין ווערט נישט געוויזן; ביי בילדער פון Commons וואָס האָבן איר נאָמען אין טיטל – דער טיטל ווערט נישט געוויזן אויפן עקראַן, נאָר "Wikimedia Commons"). קיין קינסטלעכע (AI) בילדער פון דעם רבי'ן אָדער פון היסטאָרישע סצענעס. ביי יעדן בילד פון Commons דאַרף מען נאָכקוקן דעם מקור און די ליצענץ פאַר מען נוצט אים. דער שפּיטאָל ווערט נישט געוויזן פון אינעווייניג; קיין בילד פון אַ קראַנקן.

#	אונטער-טייל	וואָס צו ווייזן	וואו צו באַקומען	באַמערקונג
1	10.0	דער סוף פון קאַפּיטל 9: דער שער-בלאַט פון שו"ת "דברי יואל" → אַ בילד פון קרית יואל פון דער לופט (אָן מענטשן); דער קעפּל "קאַפּיטל 10"	אייגענע גראַפיק; לופט-בילד: Wikimedia Commons, Category:Kiryas Joel, New York (נאָר בילדער אָן מענטשן, ליצענץ נאָכקוקן)	המשך פון קאַפּיטל 9
2	10.1	דער רבי אין די 1950ער–60ער יאָרן (פּאָרטרעט)	Wikimedia Commons, JTeitelbaum.jpg (דאָס בילד פון דער אידישער וויקיפּעדיע, באַשריבן "ה'תשי"ח"); נאָכקוקן ליצענץ	נאָר אַ בילד מיט אַ באַשטעטיגטן מקור
3	10.1	וויליאַמסבורג, די 1960ער: גאַסן, די שול אויף ראָדני סטריט פון דרויסן	NYC Municipal Archives (1940s tax photos / מיט רשות); Library of Congress (Gottscho-Schleisner); נאָר בילדער אָן פרויען	ציפערן: "1,300 משפחות (1968)"
4	10.1	אַ מאַפּע: ניו יאָרק → חיפה → ירושלים, מיט די פיר יאָרן (תשי"ב · תשט"ו · תשי"ט · תשכ"ה)	אייגענע גראַפיק (זע 4.1)	ביי 1955/1956 אַ צייכן [אומקלאָר/מחלוקת]
5	10.1	די ידיעה "צדיק בא לעיר", מעריב 8.7.1952 – דער קעפּל	ארכיון עיתונות היסטורית, הספרייה הלאומית (jpress) – מיט רשות	נאָר דער קעפּל; אויב עס זענען בילדער פון פרויען אויפן בלאַט – אָפּשניידן
6	10.1	די גאַס-מודעה לרגל דעם באַזוך, ח' תמוז תשט"ו	הספרייה הלאומית, Rosetta IE8595310 (לינק אין דער העברעאישער וויקיפּעדיע) – מיט רשות	אמת'ער סקאַן; גאַנצע מודעה, דערנאָך צוגעצויגן אויפן דאַטום
7	10.1	פילם: "יומן גבע 185, 1959 – חסידים מקבלים את פני רבי יואל טייטלבוים מסאטמר בירושלים" (1 מינוט)	ארכיון הסרטים הישראלי – סינמטק ירושלים (jfc.org.il); רשות און ליצענץ פון ארכיון	נאָכקוקן יעדן קאָדער – נאָר מענער; אויב פרויען אין המון – אָפּשניידן אָדער נישט נוצן
8	10.1	די אַלטע באַן-סטאַנציע אין ירושלים (היינט, פון דרויסן, אָן מענטשן)	Wikimedia Commons, Category:First Station (Jerusalem) – נאָר אָן מענטשן	צו פאַרבינדן מיטן פילם פון 1959
9	10.1	דער קעפּל פון מעריב 16.6.1965: "צבא 'העדה החרדית' נערך לקבלת הרבי"	jpress, הספרייה הלאומית – מיט רשות	נאָר דער קעפּל

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואס צו באקומען	באמערקונג
10	10.1	פילם-קליפ פון אנקומען קיין ארץ ישראל, תשכ"ה	YouTube J3QpaSnzPEo (פון דער אידישער וויקיפעדיע) – רעכטן נאכקוקן מיטן אפלאדער	ערשט קוקן, דערנאך באשליסן; נאר מענער
11	10.1	א לוח-בלאט: תשי"ב און תשי"ט – שמיטה-יארן	אייגענע גראפיק	[דאקומענטירט] [23]
12	10.2	א לוח-בלאט: פרייטאג, כ"ד שבט תשכ"ח · פרשת משפטים · שבת שקלים	אייגענע גראפיק לויט Hebcal	[דאקומענטירט] [23]
13	10.2	א שטילע, טונקעלע אויפנאמע פון א בית מדרש ביינאכט, א ליכט אויפן שטענדער	אייגענע אויפנאמע אדער Commons (אן מענטשן)	אנשטאט א בילד פון א קראנקן – קיין בילד פון דעם רבי'ן אין די יארן
14	10.2	גראפיק: "דריי מקורות – דריי לשונות" (ענגליש: "קוים פונקציאנירן" · העברעאיש: "מיעט להופיע" · אידיש: שווייגט)	אייגענע גראפיק	[אומקלאר/מחלוקת]
15	10.2	גראפיק: "ווער האט אנגעפירט?" – א קעסטל "די רביצין" (אן נאמען, אן בילד) און דריי קעסטלעך: ר' אפרים יוסף דב אשכנזי · ר' עזריאל גליק · ר' נתן יוסף מייזלס	אייגענע גראפיק (זע 4.4)	קיין בילד פון דער רביצין; נאר דאס ווארט "די רביצין"
16	10.2	דער קעפל פון JTA, 31 יאנואר 1969	JTA Archive (jta.org/archive)	נאר דער קעפל
17	10.3	א מאפע: וויליאמסבורג → מאנרא/קרית יואל; סטעטן איילאנד, קאנגערס, צפון ניו דזשערזי – "נישט געלונגען"	אייגענע מאפע (זע 4.2)	בערך 60 מייל
18	10.3	דער לשון פון רמב"ם, הלכות דעות ו, א – אונטערגעשטראכן	סקאן פון א רמב"ם (hebrewbooks.org) אדער Sefaria טעקסט-בילד	ביים ציטירן: "ענציקלאפעדיע: ו, ח · אונזער אויסגאבע: ו, א"
19	10.3	פעלדער און וועלדער אין אראנזש קאונטי (נאטור, אן מענטשן)	Wikimedia Commons, Category:Orange County, New York (נאטור)	פאר "זוכן א פלאץ"
20	10.3	די ערשטע הייזער אין קרית יואל, 1970ער (אויב פאראן)	Village of Kiryas Joel / Times Herald-Record archive – מיט רשות	אויב נישט פאראן – נאר א גראפיק "1974 · 14 משפחות"
21	10.3	"1976 · 1977" – צוויי קארטלעך לעבן אנאנד	אייגענע גראפיק	[אומקלאר/מחלוקת]
22	10.3	די גרויסע שול אין קרית יואל, פון דרויסן	Wikimedia Commons, Bde1.jpg (פון דער העברעאישער וויקיפעדיע) – ליצענץ נאכקוקן	נאר דער בנין; קיין מענטשן
23	10.3	א גאס-שילד אין קרית יואל	Wikimedia Commons, KJ bus stop sign.jpg	אן מענטשן
24	10.3	א שילד "Palm Tree" / די מאפע פון 2019	אייגענע מאפע / Commons	"טייטלבוים = פאלם טרי"

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
25	10.4	א לוח-בלאט: שבת כ"ה אב · זונטאג כ"ו אב תשל"ט	אייגענע גראפיק	[דאקומענטירט] [23]
26	10.4	גראפיק: "דער לעצטער טאג – צוויי באריכטן"	אייגענע גראפיק (זע 4.3)	[אומקלאר/מחלוקת]
27	10.4	דער קעפל פון NYT, 20 אויגוסט 1979: "Rabbi Joel Teitelbaum Dies at 92..."	TimesMachine (nytimes.com) – מיט רשות	נאר דער קעפל; קיין בילד פון קראנקן
28	10.4	דער קעפל פון מעריב 20.8.1979: "100 אלף ליוו את הרבי מסאטמר לקריית יואל"	jpress, הספרייה הלאומית – מיט רשות	אויב בילדער פון דער לויה – נאר מענער; אויב נישט זיכער – נאר דער קעפל
29	10.4	דער ציון פון דעם רבי'ן אין קרית יואל	Wikimedia Commons: "Grave of Grand Rabbi Joel Teitelbaum... Kiryas Joel Cemetery.jpg"	אפשניידן נאר זיין מצבה; דער טעקע-נאמען (מיט א פרויען-נאמען) ווערט נישט געוויזן
30	10.4	שער-בלעטער: "דברי יואל – מכתבים" · "נפלאות מהרי"ט" · "מושיען של ישראל"	hebrewbooks.org / otzarmaharit.com סקאנס	נאר אמת'ע שער-בלעטער
31	10.4	דער סוף: א ליכט, דערנאך דער קעפל "כ"ו אב תשל"ט" און א שוואַרץ בילד	אייגענע גראפיק	איבערגאנג צו קאפיטל 11

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	10.0	קאפיטל 10 · די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות	
2	10.1	1968: בערך 1,300 משפחות אין ניו יארק	[8]
3	10.1	1967: "אכציג יאר אלט, נישט געזונט" – קערן-קראץ, לויט מגיד (טייטש)	[15] – [אומקלאר/מחלוקת]
4	10.1	1951: נשיא פון דער עדה החרדית – "איינמאל אין דריי יאר"	[2] – [אומקלאר/מחלוקת]
5	10.1	באזוכן: 1952 · 1955 · 1959 · 1965 (העברעאישע וויקיפעדיע)	[2] – [אומקלאר/מחלוקת]
6	10.1	באזוכן: 1956 · 1965 (ענגלישע וויקיפעדיע)	[1] – [אומקלאר/מחלוקת]
7	10.1	"בלויז עטליכע מאל" (אידישע וויקיפעדיע)	[3]
8	10.1	"צדיק בא לעיר" – מעריב, 8.7.1952	[9] – נאר דער קעפל געזען דורך וויקיפעדיע
9	10.1	ח' תמוז תשט"ו = 28.6.1955	[10][23]
10	10.1	יומן גבע 185 · 1959 · "מער ווי 10,000 חסידים" (לויט דעם ארכיוו)	[11] – [אומקלאר/מחלוקת]
11	10.1	ט"ז סיון תשכ"ה = 16.6.1965 · מעריב	[12][23]
12	10.1	תשי"ב · תשי"ט – שמיטה-יארן	[23]

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
13	10.1	דער לעצטער באזוך: 1965	[1][2]
14	10.2	פרייטאג, כ"ד שבט תשכ"ח · 23.2.1968 · פרשת משפטים · שבת שקלים	[2][23]
15	10.2	"קוים געקענט פונקציאנירן" – ענגלישע וויקיפעדיע (טייטש)	[1] – [אומקלאר/מחלוקת]
16	10.2	"לאחר מכן מיעט להופיע בציבור" – העברעאישע וויקיפעדיע	[2]
17	10.2	נאר אין די וויקיפעדיעס – קיין ציטונג פון יענער צייט	[אומקלאר/מחלוקת]
18	10.2	די רביצין · ר' אפרים יוסף דב אשכנזי · ר' עזריאל גליק · ר' נתן יוסף מייזלס	[2][14] – [אומקלאר/מחלוקת]
19	10.2	"די כח הינטער די קוליסן" (ענגליש, טייטש) · "האט אנגעפירט" (ענגליש, טייטש)	[1][8] – [אומקלאר/מחלוקת]
20	10.2	JTA, 31.1.1969: "דער אומצופרידנקייט פון סאטמארער רבי'ן" (טייטש)	[18]
21	10.2	ווער האט באשלאסן? – קיין מקור זאגט נישט	[אומקלאר/מחלוקת]
22	10.3	דער געדאנק: שפעטע 1950ער (דייטש–קאספער) · פריע 1960ער (יודאיקא)	[25][4] – [אומקלאר/מחלוקת]
23	10.3	נישט געלונגען: סטעטן איילאנד · צפון ניו דזשערזי · קאנגערס	[4]
24	10.3	"וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים..." – רמב"ם, הלכות דעות ו, א	[24] – יודאיקא: "ו, ח"
25	10.3	ר' לייביש לעפקאוויטש – פרעזידענט פון קהל ייטב לב	[4]
26	10.3	מאנרא · אראנזש קאונטי · בערך 60 מייל	[4][5]
27	10.3	1974 · 14 משפחות · זומער? הערבסט?	[5][6][4] – [אומקלאר/מחלוקת]
28	10.3	א דארף לויטן געזעץ: 1976 אדער 1977	[5][4][8][2] – [אומקלאר/מחלוקת]
29	10.3	"געגרינדעט געווארן אין יאר תשל"ז" – אידישע וויקיפעדיע	[7] – [אומקלאר/מחלוקת]
30	10.3	1977: די גרויסע שול	[4]
31	10.3	א הויז פאר אים – "ער האט קיינמאל נישט געוואוינט דארט" (מינץ)	[2][14] – [אומקלאר/מחלוקת]
32	10.3	2019: פאלם טרי = טייטלבוים	[5][6]
33	10.4	שבת, כ"ה אב תשל"ט · 18.8.1979 · פרשת ראה	[23]
34	10.4	זונטאג, כ"ו אב תשל"ט · 19.8.1979	[1][2][23]
35	10.4	שבת נאכמיטאג? אדער זונטאג אינדערפרי?	[2][1] – [אומקלאר/מחלוקת]
36	10.4	מאונט סיני שפיטאל, מאנהעטן · בערך 8 אזייגער אינדערפרי	[1][2]
37	10.4	92 יאר – ניו יארק טיימס, 20.8 · "93" – ניו יארק טיימס, 14.9	[19][20] – [אומקלאר/מחלוקת]
38	10.4	די לויה – דעם זעלבן טאג · קרית יואל · בערך 100,000	[1][2][3][20]
39	10.4	"100 אלף ליוו את הרבי מסאטמר לקריית יואל" – מעריב, 20.8.1979	[21]
40	10.4	דער ערשטער קבר אינעם בית החיים פון קרית יואל	[1][3][6]
41	10.4	"נישט איבערגעלאזט קיין צוואה" – NYT, 14.9.1979 (טייטש)	[20]
42	10.4	45,000 מיטגלידער אין וויליאמסבורג (NYT) · "מער ווי 150,000" (פרענקעל/מארק)	[20][17] – [אומקלאר/מחלוקת]

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
43	10.4	כ"ו אב – דער יארצייט	[2][3]

4. מאפע, צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 די באזוכן אין ארץ ישראל – וואס יעדער מקור זאגט

יאר	העברעאישע וויקיפעדיע [2]	ענגלישע וויקיפעדיע [1]	אנדערע מקורות
תשי"ב · 1952	אי – מעריב 8.7.1952	נישט דערמאנט	מגיד: 1952, ירושלים [15]
תשט"ו · 1955	אי – מודעה, ח' תמוז תשט"ו	נישט דערמאנט	לוח: 28.6.1955 [23]
תשט"ז · 1956	נישט דערמאנט	אי – "זומער 1956"	–
תשי"ט · 1959	אי	נישט דערמאנט	פילם: יומן גבע 185 [11]
תשכ"ה · 1965	אי – מעריב 16.6.1965	אי – "זומער 1965"	קליפ, אידישע וויקיפעדיע [13]
סך הכל	פיר	צוויי	אידישע וויקיפעדיע: "בלויז עטליכע מאל" [3]

4.2 מאפע: וויליאמסבורג, די נישט-געלונגענע ערטער, און קרית יואל

פון וויליאמסבורג קיין קרית יואל (א שעמאטישע מאפע, נישט אין מאסשטאב)

די נישט-געלונגענע ערטער לויט דער ענציקלאפעדיע יודאיקא [4]; די ווייטקייט לויט [4][5]

4.3 דיאגראם: דער לעצטער טאג – צוויי באריכטן

4.4 דיאגראם: ווער האט אנגעפירט די טאג-טעגלעכע זאכן, 1968–1979

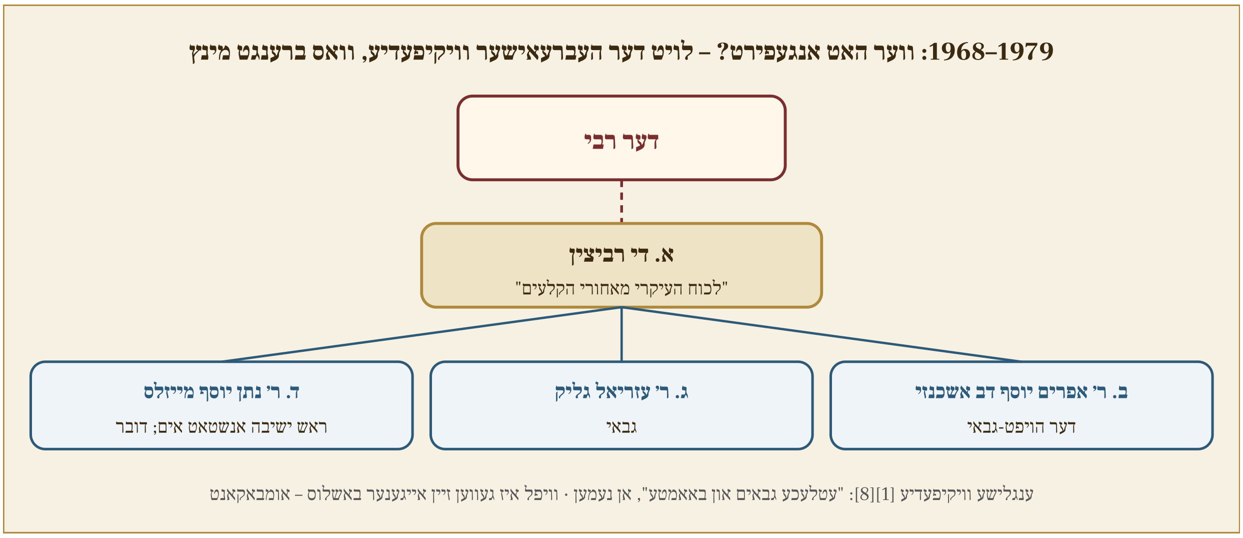

4.5 צייט-ליניע: 1951–1980

יאר	וואו	מקור / סטאטוס
1951	נשיא פון דער עדה החרדית; "איינמאל אין דריי יאר"	[2] – [אומקלאר/מחלוקת] (1951/1952/1953, זע קאפיטל 7)
1952 · 1955 (1956?) · 1959 · 1965	באזוכן אין ארץ ישראל	[1][2] – [אומקלאר/מחלוקת]
שפעטע 1950ער / פריע 1960ער	דער געדאנק פון אן אייגן שטעטל; פראוואן וואו זענען נישט געלונגען	[25][4][1] – [אומקלאר/מחלוקת]
1967	"אכציג יאר אלט, נישט געזונט"; תפילות און געלט בשעת דער מלחמה	[15] – [אומקלאר/מחלוקת]
כ"ד שבט תשכ"ח · 23.2.1968	דער שלאג	[1][2][23]
1968	בערך 1,300 משפחות אין ניו יארק	[8]

יאר	וואס	מקור / סטאטוס
1968–1979	די רביצין און דריי געהילפן פירן אן	[1][2][8] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
31.1.1969	JTA: דריי בחורים ארויסגעשיקט	[18]
פריע 1970ער	ר' לייביש לעפקאוויטש; די ערד ווערט געקויפט	[4][5]
1974 (זומער? הערבסט?)	14 משפחות אין קרית יואל	[5][6][4] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1976 אדער 1977	א דארף לויטן געזעץ	[5][4][8][2] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1977	די גרויסע שול; בערך 500 איינוואוינער	[4][5]
זומער 1979	א הויז פאר אים פארענדיגט – "ער האט קיינמאל נישט געוואוינט דארט"	[2][14] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
שבת, כ"ה אב תשל"ט · 18.8.1979	קראנק געווארן? (לויט [2])	[2][23] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
זונטאג, כ"ו אב תשל"ט · 19.8.1979	די הסתלקות, מאונט סיני; די לויה און קבורה אין קרית יואל	[1][2][3][20]
20.8.1979	NYT: "92 יאר"; מעריב: "100 אלף"	[19][21]
14.9.1979	NYT: קיין צוואה; 45,000 מיטגלידער אין וויליאמסבורג	[20]
תש"מ–תשמ"א · 1980–1981	"דברי יואל – מכתבים"; ביאגראפיעס	[2][3]
כ"ו אב תש"מ · 1980	דער ערשטער יארצייט – זע קאפיטל 11	[8]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 11 (פראדוקציע)

- **בילד:** דער ציון אין קרית יואל (נאר זיין מצבה) ווערט לאנגזאם בלאס; עס בלייבט אויפן עקראן דער לוח-בלאט "כ"ו אב תשל"ט". דערנאך – די שול אויף ראדני סטריט אין וויליאמסבורג פון דרויסן (אן מענטשן), און דער לוח-בלאט ווערט "כ"ו אב תש"מ".
- **קלאנג:** די מוזיק פון קאפיטל 10 ענדיגט זיך מיט א לאנגן טאן; א מאמענט שטילקייט; דערנאך א נייע מעלאדיע, ווארעמער און לייכטער.
- **לעצטער זאץ פון דער נאראציע (שוין אין 10.4):** "...דער ערשטער קבר אינעם בית החיים, און דער אנהייב פון א נייער תקופה פאר סאטמאר."
- **אויפשריפט:** "קאפיטל 11 · ירושה און ממלא-מקום."
- **פארבינדונג:** קאפיטל 11 הייבט אן מיט 11.1 – זיין פלימעניק ר' משה טייטלבוים, דער "ברך משה". די פראגעס וואס קאפיטל 10 האט איבערגעלאזט (קיין צוואה; ווער האט אויסגעוויילט, ווי שנעל – א ראט פון 30 לויט דער "ניו יארק טיימס", פון 13 לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע; "נאך א לאנגן פראצעס" לויט דער העברעאישער; דער ערשטער יארצייט, כ"ו אב תש"מ, אלס דער טאג פון דער הכתרה) ווערן דארט באהאנדלט מיט אלע מקורות, יעדע זייט מיט איר נאמען, און אן קיין פסק. די רביצין ווערט אויך דארט אנגערופן נאר "די רביצין".

6. מקורות פאר קאפיטל 10

1. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (באזוכן: 2026 געלייענט דעם 25טן אקטאבער "summers of 1956 and 1965"; 23.2.1968; "behind-the-scenes power"; "early hours of 19 August 1979", Mount Sinai, 8 בערך am; 100,000 ביי דער לויה; "early 1960s" שליחים).

2. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: 1951 און "אחת לשלוש שנים"; ארבע באזוכן מיט די פוסנאטן; "ערב שבת פרשת שקלים תשכ"ח"; "מיעט להופיע בציבור"; די רביצין און די דריי געהילפן, לויט מינץ ז' 85; קרית יואל 1974 / 1977; די הויז, לויט מינץ ז' 91; "בשבת בצהריים, כ"ה באב"; מאונט סיני; 100,000; די סענאטארן; ספרים נאך דער הסתלקות).

3. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: "בלויז עטליכע מאל"; "דארט איז ער אויך נסתלק געווארן"; "דער ערשטער באגראבן"; "איבער 100,000 באגלייטער"; דער קליפ פון תשכ"ה; געלבמאן – אכט בענד).

4. Encyclopaedia Judaica, "Teitelbaum" (A. Rubinstein) און "Kiryas Joel" (encyclopedia.com), לויט אונזערע פאקט-בלעטער: "early 1960s"; ציוניסטישע השפעה; "Yad, De'ot 6:8"; סטעטן איילאנד, צפון ניו דזשערזי, קאנגרעס; "fall of 1974"; 1977; 1888; פרנסה; לעפקאוויטש; קהל ייטב לב; די גרויסע שול; די כללים.

5. English Wikipedia, "Kiryas Joel, New York" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: "early 1970s"; 14 משפחות; "summer of 1974"; 1976; דער ערשטער קבר; 100,000; 2019 – פאלם טרי), און "Palm Tree, New York" (1976).

6. העברעאישע וויקיפעדיע, "פאלם טרי" (קריית יואל) (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: "שעודד את הקמתה ואף בחר את מיקומה"; ניו סקווער; צו קליין; 14 משפחות, 1974; דער ערשטער קבר).

7. אידישע וויקיפעדיע, "קרית יואל" ("געגרינדעט געווארן אין יאר תשל"ז") – לויט אונזערע פאקט-בלעטער.

8. English Wikipedia, "Satmar (Hasidic dynasty)" (1,300 משפחות אין 1968; "administered the sect"; 1977; 8 אויגוסט 1980).

9. מעריב, 8 יולי 1952, ז' 40: "צדיק בא לעיר" – לויט דעם פוסנאט אין [2]; דער ארטיקל אליין נישט געזען.

10. הספרייה הלאומית, "מודעת רחוב לרגל הביקור בח' בתמוז תשט"ו" (Rosetta IE8595310) – לויט דעם פוסנאט אין [2]; נישט געעפנט.

11. ארכיון הסרטים הישראלי – סינמטק ירושלים, "יומן גבע 185, 1959: חסידים מקבלים את פני רבי יואל טייטלבוים מסאטמר בירושלים" (jfc.org.il, די באשרייבונג געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026; דער פילם אליין נישט געקוקט).

12. יהושע ביצור, "צבא 'העדה החרדית' נערך לקבלת הרבי", מעריב, 16 יוני 1965, ז' 46 – לויט דעם פוסנאט אין [2]; נישט געזען.

13. YouTube, "א קליפ ביים אנקומען קיין ארץ ישראל תשכ"ה" (J3QpaSnzPEo) – לויט [3]; נישט געקוקט.

14. Jerome R. Mintz, *Hasidic People: A Place in the New World* (Harvard University Press, 1992), ז' 85, 91 – לויט [2].

15. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (UC Press / Luminos), ז' 4 (מיט Menachem Keren-Kratz, *Ha-Kana'i*, ז' 250), און מגיד אין "טאבלעט" (2020): 1952; "shuttling"; "Rockland County" – לויט אונזערע פאקט-בלעטער.

16. שו"ת "דברי יואל", הקדמת המוציא לאור (otzarmaharit.com) – ווי אין קאפיטל 8.

17. Hertz Frankel, זכרונות, און Jonathan Mark, The Jewish Week (2016) – לויט אונזערע פאקט-בלעטער ("died in Kiryas Joel"; "more than 150,000"; יתומים).

18. JTA, 31 יאנואר 1969 (די דריי בחורים) – ווי אין קאפיטל 9.

19. "Rabbi Joel Teitelbaum Dies at 92, Leader of the Satmar Hasidic Sect", The New York Times, 20 אויגוסט 1979 – דער קעפל לויט [1][5]; דער ארטיקל נישט געעפנט (פייוואל).

20. "Satmar Hasidim Appoint Leader", The New York Times, 14 סעפטעמבער 1979 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (100,000; "age of 93"; 45,000; קיין צוואה; "tireless leader").

21. יובל אליצור, "100 אלף ליוו את הרבי מסאטמר לקריית יואל", מעריב, 20 אויגוסט 1979, ז' 35 – לויט דעם פוסנאט אין [2]; נישט געזען.

22. *American Shtetl: The Making of Kiryas Joel* (Princeton University Press, 2021) – די מחברים ווערן דא נישט גענאמט – לויט רעצענזיעס אין אונזערע פאקט-בלעטער.

23. נאכגעקוקט דעם 25טן אקטאבער 2026: Hebcal, Hebrew Date Converter (hebcal.com), ט"ו תמוז תשי"ב = 8.7.1952; ח' תמוז תשט"ו = 28.6.1955; ט"ז סיון תשכ"ה = 16.6.1965; פרייטאג, כ"ד שבט תשכ"ח, פרשת משפטים = 23.2.1968; שבת, כ"ה אב, פרשת ראה = 18.8.1979; זונטאג, כ"ו אב תשל"ט = 19.8.1979.

24. רמב"ם, משנה תורה, הלכות דעות ו, א (Sefaria, געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026).

25. Michael Casper and Nathaniel Deutsch, *A Fortress in Brooklyn: Race, Real Estate, and the Making of Hasidic Williamsburg* (Yale University Press, 2021) – לויט א רעצענזיע אין דעם Jewish Review of Books, דורך אונזערע פאקט-בלעטער.

26. Wikimedia Commons: Category:Kiryas Joel, New York (Bde1.jpg; KJ bus stop sign.jpg; דאס בילד פון דעם ציון); JTeitelbaum.jpg – ליצענצן נאכקוקן פאר נוצן.

27. "And the Sun Set" (ברוקלין, 1980) – נישט געזען; לויט אונזערע פאקט-בלעטער.

7. אפענע פראגעס

1. *די באוזכן:* פיר (1952, 1955, 1959, 1965) אדער צוויי (1956, 1965)? צי איז "1956" אין דער ענגלישער וויקיפעדיע דער זעלבער באזוך ווי ח' תמוז תשט"ו (יוני 1955)? מען דארף זען די מודעה און די צייטונגען.
2. *"צדיק בא לעיר" (1952) און דער קעפל פון 1965:* מיר האבן נישט געזען די ארטיקלען, נאר די קעפלעך דורך וויקיפעדיע. פאר מען שטעלט זיי אויפן עקראן – ארויסנעמען פון jpress.
3. *דער פילם פון 1959:* די ציפערן (10,000 ביי דער סטאנציע, 1,000 אין דער באן) זענען פון דעם ארכיוו'ס באשרייבונג. מען דארף קוקן דעם פילם, און נאכקוקן יעדן קאדער פאר צניעות.
4. *דער שלאג:* נאר אין די וויקיפעדיעס. קיין צייטונג פון 1968, קיין ספר פון זיין הויז און קיין מעדיצינישער באריכט אין אונזערע מקורות. ווי אפט האט ער נאכדעם געזאגט תורה אדער געפראוועט א טיש?
5. *וועד האט באשלאסן, 1968–1979:* די נעמען פון די דריי געהילפן – נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע (לויט מינץ). מען דארף זען מינץ ז' 85 אליין.
6. *קרית יואל – 1976 אדער 1977:* קיין דאקומענט פון דער אינקארפאראציע אליין. מען קען בעטן א קאפיע פון דעם New York Department of State אדער פון דער שטאט מאנרא.
7. *"דעות ו, ח":* די ענציקלאפעדיע יודאיקא ציטירט ו, ח; די ווערטער שטייען אין ו, א. איז דאס א טעות אין דער ענציקלאפעדיע, אדער מיינט זי אן אנדער לשון?
8. *ניו סקווער אלס מוסטער:* נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע.
9. *דער לעצטער טאג:* שבת נאכמיטאג (העברעאישע וויקיפעדיע) אדער די פריע שעות פון זונטאג (ענגלישע)? און וואס מיינט די אידישע וויקיפעדיע מיט "דארט איז ער אויך נסתלק געווארן"?
10. *די עלטער:* 92 (NYT, 20.8) אדער "93" (NYT, 14.9, לויט אונזערע אויסצוגן – די סקאן לייענט זיך שווער)?
11. *די לויה:* פון וואו איז זי ארויס, ווער האט געזאגט הספדים, וועלכע רביים זענען געקומען – קיין באשרייבונג אין אונזערע מקורות. מעריב 20.8.1979 און דער אידישער פרעסע פון יענער וואך (למשל "דער איד") וואלטן געווען די ערשטע ערטער צו זוכן.
12. *די סענאטארן:* ווער, ווען, און וואס האבן זיי געטון כדי מען זאל קענען עפענען דעם בית החיים? נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע.
13. *געלבמאן:* "מושיען של ישראל" – אכט אדער צען בענד? (אין קאפיטל 9 שטייט דער נאמען "משיחן של ישראל"; דער ריכטיגער שרייב-אופן דארף מען זען אויפן שער-בלאט.)
14. *אדר אדער שבט:* אין קאפיטל 9 (דער איבערגאנג) און אין קאפיטל 8 שטייט "דער שלאג אין אדר תשכ"ח"; לויטן לוח איז דער 23סטער פעברואר 1968 געווען כ"ד שבט. ביים לעצטן איבערקוק פון די פריערדיגע קאפיטלען – פאררעכטן.